

ŞÂTİBÎ, İbrâhîm b. Mûsâ

(إبراهيم بن موسى الشاطبي)

Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed
el-Lahmî eş-Şâtîbî el-Girnâtî
(ö. 790/1388)el-Muvâfaqât adlı eseriyle tanınan
Endülüslü Mâlikî fakihî, dil âlimi.

720 (1320) yılı civarında muhtemelen Gırnata'da (Granada) dünyaya geldi. Arap kökenli ailesi Şâtîbelî (Jativa) olduğundan Şâtîbî nisbesiyle anılmıştır. Şâtîbe, Aragon Krallığı'nın eline geçtikten iki yıl sonra (646/1248) buradaki müslümanların hemen tamamı şehri terk ederek Gırnata'nın da yer aldığı güneye doğru göç ettikleri için Şâtîbe'de doğmuş olması mümkün görünmemektedir. Nasrîler yönetiminde iken (VIII./XIV. yüzyıl) Endülüs'ün en kalabalık ve müslümanlar açısından en güvenli şehri haline gelen Gırnata aynı zamanda bölgenin en önemli ilim ve kültür merkeziydi. Endülüslü ve Kuzey Afrikalı âlimlerin yoğun bir şekilde bulunduğu bu şehirde yetişen Şâtîbî eğitimine İbnü'z-Zeyyât el-Kelâî'den Kur'an öğrenerek başlamış olmalıdır. Ardından Arap dil âlimi Ebû Abdullah Muhammed b. Ali el-Fahhâr el-İlbîrî'nin talebesi oldu. Vefatına kadar sürekli derslerine devam ettiği bu hocasından ayrıca kırâat-i seb'â okudu. Daha sonra, onun yerine el-Medresetü'n-Nasriyye hocalığına tayin edilen dönemin başmüftüsü Ebû Saîd Ferrec b. Kâsım İbn Lübb'ün derslerine katıldı ve fıkıh eğitimini büyük ölçüde ondan aldı. Hayatı boyunca Gırnata dışına çıkmadığı anlaşılan Şâtîbî ayrıca Şerîf el-Girnâtî, Ebû Ca'fer Ahmed eş-Şegûrî, İbn Merzûk el-Hatîb, Muhammed b. Muhammed el-Makkarî, Ebû Ali Mansûr ez-Zevâvî ve Muhammed b. Ahmed eş-Şerîf et-Tilimsânî gibi Mâlikî âlimlerinden Arap dili, kırâat, fıkıh, hadis, tefsir, fıkıh usulü, kelâm, mantık, felsefe ve tasavvuf dersleri okudu. Kaynaklarda Şâtîbî'nin beş öğrencisinden söz edilir. Bunlar *Tuḥfetü'l-ḥükkâm* adlı eseriyle tanınan Ebû Bekir İbn Âsım, onun kardeşi Ebû Yahyâ İbn Âsım, Ebû Abdullah el-Mücârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İbrâhîm el-Beyyânî ve Ebû Ca'fer Ahmed el-Kassâr'dır. Ebu Ca'fer *el-Muvâfaqât*'ın yazımı sırasında Şâtîbî'ye yardımcı olmuş, Ebû Yahyâ İbn Âsım aynı kitabı öğrencilerine okutmuş, Ebû Bekir İbn Âsım da ihtisar etmiştir (Mücârî, s. 118, 126; Ahmed Bâbâ et-Tinbüktî, s. 50, 113, 492). Ayrıca Ebû'l-Hasan İbn Sem'a'nın Şâtîbî'nin öğrencisi olduğuna dair karîne teşkil eden bazı kayıtlar bulunmaktadır (Abdülhay el-Kettânî, II, 683).

Yaşadığı dönemde Endülüs'te okutulan dinî ve aklî ilimlerin birçoğunda kendini yetiştiren Şâtîbî daha sonra kendi ifadesiyle "Allah'ın bir ikramı ve nimeti olarak" Kur'an ve Sünnet'i esas alan bir ilmi araştırma sürecine girdi. Kur'an ve Sünnet'i incelerken tümevarım yöntemini kullanıp önce itikadî ve amelî açıdan dinin temel ilkelerini ve aslî hükümlerini tesbit etti; ardından bu ilkeler üzerine kurulmuş olan fer'î hükümleri inceledi. Elde ettiği sonuçlardan hareketle kelâm ve fıkıh usulünden de faydalanarak yaşadığı toplumda yaygın olan dinî inanç, ibadet ve uygulamalarla ilmi görüşleri ve yaklaşımları gözden geçirdi. Bunların bir kısmının Hz. Peygamber'in ve ashabının sünnetine aykırı, dolayısıyla bid'at niteliğinde olduğunu görüp bunlarla mücadele etmeye başladı. İmamlık ve hatiplik gibi resmî görevleriyle birlikte yürüttüğü bu mücadele, bir yandan onun en belirgin vasıflarından biri haline gelirken diğer yandan yaşadığı topluma ve içinde yetiştiği ilim çevrelerine muhalif bir kişilik haline gelip yalnız kalmasına yol açtı. Ağır suçlamalara mâruz kaldı; sapkınlıkla ve Ehl-i sünnet dışı fırkalara mensup olmakla itham edildi (*el-İ'tisâm*, I, 19-28). İlmî durumu bu şekilde özetlenebilen Şâtîbî'nin hayatına dair ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Hayatı boyunca ilmi araştırmalarını sürdürmüş, bu sırada Mağribli ve Tunuslu Mâlikî fakihleriyle yazışarak görüş alışverişinde bulunmuş, önemli eserler telif etmiş, dönemin temel tartışma konuları hakkında fetvalar vermiş ve az sayıda da olsa öğrenci yetiştirmiştir. Kendisi imamlık, hatiplik gibi bazı görevler yaptığını ifade etmekle birlikte (*a.g.e.*, I, 20) bu ifadenin ima ettiği diğer görevlerin neler olduğu, özellikle kadî müşavirliği ya da Gırnata'nın tek medresesi durumundaki el-Medresetü'n-Nasriyye'de müderrislik gibi görevlerde bulunup bulunmadığı hususunda kaynaklarda herhangi bir bilgi yer almaz. Bid'atlar konusundaki tâvîzsiz tutumu ve dönemin önde gelen Mâlikî müftülerine muhalif fetvaları sebebiyle bu görevlerden alınmış olması mümkündür (M. Khalid Masud, *Shatibi's Philosophy*, s. 71). Nitekim yazışmalarından anlaşıldığı kadarıyla bazı öğrencilerinin görevlerine bu gerekçeyle son verilmiştir (Venşerîsî, XI, 140-141).

Bu süreçte Şâtîbî'nin kendisiyle en fazla tartıştığı kişi, Endülüs'te dönemin önde gelen fetva mercii olan hocası Ebû Saîd İbn Lübb'dür. Aralarındaki en hararetli tartışma konusu ise beş vakit namazın ardından cemaat halinde dua etme uygulamasıdır. Muvahhidler devrinde başlayan ve

halife ya da sultan için dua edilmesi sebebiyle siyasî bir nitelik taşıyan bu uygulamayı Şâtîbî bir fetva ile bid'at olarak ilân edince İbn Lübb ile aralarında başlayan tartışma, muhtemelen kendisinin imamlık görevinden alınma gerekçelerinden birini oluşturdu. İbn Lübb'ün yanı sıra Gırnata Kâdîlcemaası Nübâhî'nin bu konuda Şâtîbî'ye reddiye yazması onun fetvasının çeşitli kesimler üzerinde etkili olduğunu gösterir. Şâtîbî'nin daha sonra *el-İ'tisâm* adlı eserinde (II, 260-280) isim belirtmeden tartışacağı İbn Lübb'ün kendisine yönelik eleştirilerine öğrencisi Ebû Yahyâ İbn Âsım bir reddiye ile karşılık vermiştir. Bu tartışmaya Fez Kâdîlcemaası Muhammed b. Ahmed el-Fiştâlî ve dönemin Tunus müftüsü İbn Arafe'nin de dahil oldukları anlaşılmaktadır (Venşerîsî, XI, 131, 139-141; Ahmed Bâbâ et-Tinbüktî, s. 447). Şâtîbî'nin bid'at olduğuna dair fetva vermesi sebebiyle dönemin Mâlikî fakihleriyle tartışmaya girdiği konular arasında sabah ezanının ardından müezzinlerin "asbaha ve lil-lâhî'l-hamd" demesi, ölümler için Yâsîn sûresinin okunması, cuma hutbelerinde dört halifenin yanı sıra dönemin halifesinin adının zikredilmesi, mescidlerde cemaat halinde Kur'an'dan bir bölüm (hizb) ya da bazı dinî kitapların okunması, Kadir gecesini tayin ederek o gece Kur'an'ın hatmedilmesi gibi Gırnata'da yaygın birçok merasim ve uygulama bulunmaktadır (*Fetâvâ*, s. 189-214; Venşerîsî, I, 278, 327-328; VI, 387-388; XI, 112-117).

Şâtîbî'nin fetvalarında tasavvufu ilgilile meselelere de önemli yer tutar. Endülüslü Mâlikî fukahasının tasavvufa muhalif tavrı Nasrîler döneminde yumuşamış, tasavvufî düşünce ve hayat Gırnata'ya nüfuz etmiş, şehirde pek çok zâviye açılmıştı. Hocası Makkarî'den tasavvuf eğitimi de alan Şâtîbî bu gelişmelere üç hususta tepki gösterip aleyhte fetvalar vermiştir. Bunların başında, nefis tezkiyesi amacıyla dünyaya nimetlerini ve rızık kazanmak için çalışmayı terketmek gibi uygulamaların yanı sıra şeyhe intisabın ferdî bir tercih olmaktan çıkarılıp dinî bir gereklilik şeklinde görülmesi, böylece şeyhe ulemânın da üzerinde bir yetki verilmesi anlayışı gelir. İkincisi, zâviye garipleri denilen dervişlerin hiç çalışmadan sadece zâviye gelirleriyle geçimlerini sağlamaları, dolayısıyla zâviye ve ribâtların toplumda işsizliği teşvik eden ve ekonomiye yük olan merkezler haline gelmesi, üçüncüsü de zâviyelerin yanı sıra mescidlerde yaygınlaşan mevlid-i nebî kutlamaları, zikir ve semâ meclisleri gibi bid'atlardır (M. Khalid Masud, *Shatibi's Philosophy*, s. 41-47, 75-76; Şâtî-

bî'nin tasavvuf hakkındaki değerlendirmeleri için bk. *el-İ'tisâm*, I, 27, 149-172, 337-370).

Dönemin müftülerine muhalif olarak verdiği fetvalar Şâtîbî'nin bid'at kabul ettiği ibadet konularıyla sınırlı değildir. Meselâ beytül-mâlin ihtiyaç duyması halinde ekonomik durumları kötü de olsa halka ek vergiler konabileceği yönündeki fetvasıyla yine hocası İbn Lübb'e muhalefet etmiştir (Venşerîsî, XI, 131-132; Ahmed Bâbâ et-Tinbüktî, s. 50-51). Şâtîbî özellikle vergi, zekât, vakıf gibi iktisadî ve hukukî meselelere ilişkin fetvalarında değişen şartları, müslüman toplumun ve devletin ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak maslahat ilkesine dayalı görüşler ortaya koymuş, böylece onun döneminde Endülüs muhitinde benimsenen ve amel niteliği kazanmış olan görüşlere muhalefet etmiştir (M. Khalid Masud, *Shatibi's Philosophy*, s. 86, 93-95). Şâtîbî bir yandan ictihad ve fetva usulünü maslahat ilkesi üzerine kurarken diğer yandan müteahhirîn dönemi Mâlikî fakihlerinin değişen şartlara uyum göstermek ve maslahatı temin etmek amacıyla başvurdukları, karşı görüşün deliline göre amel etme yöntemine (bk. MÜRÂÂT-ı HİLÂF) şiddetle karşı çıkmıştır. Bu prensip, Şâtîbî'ye göre fıkıh usulünün esaslarına aykırı düştüğü gibi kendi içinde de tutarsızlıklar içermektedir. Şer'î meselelerde hakikatin tek olduğu görüşünü benimseyen Şâtîbî'ye göre ihtilâflı görüşler arasında tercih yapılması aslında bu görüşlerin delilleri arasında bir tercih yapılması anlamına gelmekte ve bir tür ictihad sayılmaktadır. Dolayısıyla kendisi dahil olmak üzere mukallit fakihlerin görevi, bağlı oldukları mezhebin mütekaddimîn dönemi âlimlerinin görüşlerini iyi anlamak ve mezhebin meşhur kavliyle fetva vermektir (*Fetâvâ*, neşredenin girişi, s. 94-96; Venşerîsî, VI, 327; XI, 103-104; XII, 42). Şâtîbî bu yaklaşımıyla, sadece mezhebin meşhur görüşüne muhalif fetvalarıyla tanınan hocası İbn Lübb'e (Ahmed Bâbâ et-Tinbüktî, s. 358) muhalefet etmekle kalmıyor, V. (XI.) asırdan itibaren Ebû'l-Hasan el-Lahmî ve öğrencileriyle birlikte başlayan ve amel-i Fâsî başta olmak üzere Kuzey Afrika ve Endülüs Mâlikîleri arasında bölgesel amel telakkilerinin gelişmesine zemin hazırlayan mezhep içindeki şâz görüşlerin tercihi edilmesi geleneğini de reddetmiş oluyordu (Çavuşoğlu, s. 96). Bu yaklaşımının devamı olarak Şâtîbî, İbn Şâs ve İbnü'l-Hâcib gibi müteahhirîn Mâlikîler'in muhtasar türü eserlerine itibar edilemeyeceğini, Mâlikî fıkıhının kaynağı olarak ancak mütekaddimîn döneminde yazılmış kitap-

lara başvurulabileceğini söyler (*Fetâvâ*, s. 120-122; Venşerîsî, XI, 140-141; Ahmed Bâbâ et-Tinbüktî, s. 52).

Bütün bu görüş ve yaklaşımları Gırnata Mâlikî çevrelerinde tepkiyle karşılanan Şâtîbî'nin Ebû'l-Abbas Ahmed b. Kâsım el-Kabbâb el-Fâsî, İbn Abbâd er-Rundî ve İbn Arafe gibi Fas ve Tunus'un önde gelen Mâlikî fakihleriyle bu konularda yaptığı yazışma ve tartışmalar meşhurdur (Venşerîsî, VI, 364-396; Ahmed Reysûnî, s. 101-114; M. Khalid Masud, *Shatibi's Philosophy*, s. 76, 241-244). Şâtîbî bazı öğrencilerine yazdığı mektuplarda bid'atlarla mücadele konusunda kendilerini teşvik edip sabır tavsiye eder ve bu konuda dikkat etmeleri gereken hususları hatırlatır (Venşerîsî, XI, 139-141). Bu mektuplardan anlaşıldığına göre öğrencileri, Şâtîbî'nin görüşlerinin uygulanması ve yaygınlaşması konusunda sıkıntıları göze alarak çaba sarfetmişlerdir. Yaşadığı dönemde muhalif görüşleriyle tanınmasına rağmen İbn Haldûn ve Lisânüddin İbnü'l-Hatîb gibi çağdaşı Endülüs tarihçileri Şâtîbî'den açıkça söz etmez, bu yüzden hakkındaki bilgiler çok sınırlıdır. Bu durumu, İbn Haldûn'un Gırnata'da bulunduğu tarihlerde (1362-1365) ve İbnü'l-Hatîb'in eserlerini kaleme aldığı dönemlerde onun henüz *el-Muvâfaqât*'ı yazmamış ve yeterince şöhrret bulmamış olmasıyla (M. Khalid Masud, *Shatibi's Philosophy*, s. 94-96) ya da saray çevresinde yaşayan söz konusu kimselerle arasındaki kişilik farkıyla (Hammâdî el-Ubeydî, s. 87-88) açıklamak tatmin edici görünmemektedir. Zira bazı kaynaklarda İbn Haldûn'un Şâtîbî'yi dolaylı muhatap aldığına dair bilgiler mevcuttur (M. Khalid Masud, *İslâm Hukuk Teorisi*, s. 83).

Şâtîbî, özellikle XIX. yüzyıldan itibaren makâsidü's-şerîa konusuna yaklaşımı ile daha fazla tanınmıştır. İlk dönem usûl-i fıkıh eserlerinde kendisine özel bir yer ayrılmayan, İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin çabalarıyla terimleşmeye başlayan, ardından Gazzâlî, İzzeddin İbn Abdüsselâm ve Şehâbeddin el-Karâfî gibi şahsiyetler tarafından geliştirilen makâsid kavramı bakımından Şâtîbî'nin *el-Muvâfaqât*'ı en önemli dönüm noktasını teşkil etmektedir. Şâtîbî bu eserinde klasik fıkıh usulü sistematiğine makâsid başlığını eklemekle kalmamış, ayrıca bu kavramı merkez alan çok kapsamlı ve derin bir teori geliştirerek fıkıh usulü tarihinde yeni bir çıkış açmıştır. Onun makâsid konusundaki yaklaşımı özellikle modernleşme sürecindeki İslâm dünyasında ortaya çıkan problemlere çözüm bulma yolunda sıkça referans

alınmış, konuyla ilgili müstakil kitaplar yazılmış, hatta makâsıdın müstakil bir ilim dalı sayılması gerektiğini söyleyenler olmuştur (*DîA*, XXVII, 424). Ancak Şâtîbî'nin, usûl-i fıkıh alanında yenilik sayılabilecek bir girişimde bulunurken fûrû-i fıkıh (fetva) sahasında mezhebe ve mezhebin ilk dönem âlimleri ve eserlerine bağlılık hususunda hassasiyet gösterdiğinin göz ardı edilmemesi, onun fıkıh düşüncesi hakkında sağlıklı değerlendirmeler yapılabilmesi açısından önem taşımaktadır.

Öte yandan dönemin Endülüs âlimlerinin Arapça'yı iyi bilmemekle suçlandıkları bir devirde ilk eserlerini Arap dili üzerine yazarak bu alandaki bilgisini ortaya koyan Şâtîbî'nin özellikle Kur'an nasları bağlamında geliştirdiği anlam teorisi onun makâsid anlayışı içerisinde önemli bir yer işgal eder. Kur'an'ın anlaşılabilmesi açısından ilk muhataplarının konuştuğu Arap dilinin yanı sıra onların örfleri ve bilgi düzeylerinin esas alınması gerektiğini vurgulayan Şâtîbî, ilâhî hitabın anlaşılmasına katkıda bulunmayan pozitif bilimlerin Kur'an'a nisbet edilmesine karşı çıkar. Onun ümmîlik kavramıyla ifade ettiği bu yaklaşım bilimsel tefsir anlayışına yönelik ilk sistemli itiraz niteliğinde olup çağımızda söz konusu anlayışın muhaliflerine ilham kaynağı olurken savunucuları tarafından eleştirilmiştir (*el-Muvâfaqât*, II, 69-95; Ahmed Ömer Ebû Hacer, s. 265-266, 275-297, 304; Baltacı, s. 43-51, 120-135).

Eserleri. 1. *el-Muvâfaqât**. Muhtevası ve sistematiği itibarıyla klasik fıkıh usulü eserlerinden farklı olan *el-Muvâfaqât*, makâsid kavramı çerçevesinde fıkıh usulü sahasının yorumlanması ve işlenmesi çabasını temsil etmektedir. Makâsıdın bu şekilde kullanılmasının bir yenilik iddiası taşıdığının farkında olan ve şer'î hükümlerde kesinliği temin edecek delili tümevarım yönteminde arayan Şâtîbî, bu çabasıyla İslâmî ilimleri yeniden inşâ etmeyi değil kendisine kadar gelen birikimi yeniden ve bütüncül bir bakış açısıyla yorumlamayı hedeflemiştir. *el-Muvâfaqât*'ın, önemine rağmen asırlar boyu ilim âleminde hak ettiği yeri alamadığı iddiası gerçeği tam olarak yansıtmamaktadır, çünkü eserin telif edildiği dönemde etkili olduğunu gösteren bazı işaretler vardır. Meselâ Şâtîbî'nin öğrencilerinden Ebû Bekir İbn Âsım, *Tuhfetü'l-hükkâm* adlı eserini kaleme almadan önce *Neylû'l-münâ fi'l-hişârî'l-Muvâfaqât* adlı manzum bir muhtasar kaleme almıştır (Ahmed Bâbâ et-Tinbüktî, s. 492; M. Fâzıl b. Âşûr, s. 131-132). Vâdîşlî bir başka öğrencisine nisbet edilen aynı adlı diğer bir manzum çalış-

manın (Escorial Library, nr. 1164) aslında yine İbn Âsim'a ait olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca İbn Merzûk el-Hafîd ile (ö. 842/1439) Ahmed Bâbâ (ö. 1036/1627) eserden övgüyle bahsetmekte, Gırnata'nın son müftüsü Mevâk (ö. 897/1492) Şâtîbî'nin bu kitapta yer alan bazı görüşlerini eleştirmektedir; bütün bunlar eserin yazıldığı dönemde ve sonrasında yeterince tanındığını gösterir (M. Khalid Masud, *Shatibi's Philosophy*, s. 109). *el-Muvâfakât*'in modern dönemde çok daha yaygın bir metin haline gelmesi ise bu dönemde revaç bulan ictihad ve reform söylemleriyle eserde makâsîd ve maslahat kavramlarına verilen önemin uyuşmasıyla alâkalıdır. İlk defa 1302'de (1885) Tunus'ta yayımlanan, Mûsâ Cârullah, Muhammed Hıdır Hüseyin ve Abdullah Dirâz gibi isimler tarafından neşredilen eseri Mehmet Erdoğan Türkçe'ye çevirmiştir. 2. *el-İ'tisâm**. Şâtîbî'nin hayatı boyunca mücadele ettiği bid'atlar aleyhine yazdığı, *el-Havâdis ve'l-bida' ve el-İ'tisâm bi's-sünne* isimleriyle de bilinen eser müellif tarafından *el-İ'tisâm* diye adlandırılmıştır (I, 43). Son olarak Muhammed b. Abdurrahman eş-Şukayr'ın yayımladığı eseri (Demmâm 1429/2008) Ahmet İyibildiren ve Mustafa Özcan Türkçe'ye çevirmiştir (İstanbul 2003, 2009). 3. *el-Makâşidü's-şâfiye fi şerhi'l-Hulâşati'l-kâfiye* (*Şerhu Recezi İbn Mâlik*). İbn Mâlik et-Tâî'nin Arap gramerine dair *el-Elfiyye*'sinin (*el-Hulâşa*) şerhidir. *el-Muvâfakât*'ta şeriatın ana gayelerini (makâsîd) şârî' ve mükellefler açısından inceleyen Şâtîbî, bu şerhte Arap dilinin ana gayelerini ve İbn Mâlik'in kastettiği anlamları ortaya koymaya çalışır (*el-Makâşidü's-şâfiye*, neşredenin girişi, I, 12). *el-Elfiyye*, nahivle ilgili temel görüşleri vermekle yetinmeyip bunları tartışan ve açıklanmaya muhtaç birçok küllî kaide içeren anlaşılması güç bir metin olduğundan Şâtîbî geniş kapsamlı bir şerh çerçevesinde eseri ele almıştır (a.g.e., neşredenin girişi, I, 17-18). Şâtîbî'nin nahivle ilgili tartışmaları kendine özgü titiz ve anlaşılır üslûbuyla ortaya koyup çözüme bağladığı eser, en geniş *Elfiyye* şerhi olmanın yanında Endülüs ve Kuzey Afrika çevresinde yazılmış en iyi şerh kabul edilir (a.g.e., yayıncının takdimi, I, s. e; neşredenin girişi, I, 22; Ahmed Bâbâ et-Tinbüktî, s. 49). Eser, Mekke Ümmü'l-kurâ Üniversitesi'ne bağlı Ma'hedü'l-buhûsi'l-ilmiyye ve ihyâi't-türâsi'l-İslâmî bünyesinde bir heyet tarafından neşredilmiştir (*el-Makâşidü's-Şâfiye*, yayıncının takdimi, I, s. b-h). 4. *el-İfâdât ve'l-inşâdât*. Şâtîbî'nin öğrencilik yıllarında hocalarından duyduğu ya da katıldığı ilim meclis-

lerinde kaydettiği, daha çok Arap dili ve fıkıh konularıyla ilgili faydalı tesbit ve değerlendirmelerle şiirlerden yaptığı bir derleme olup muhtemelen ilk eseridir. Tarihiyle birlikte kaydettiği olaylar dikkate alındığında 760 (1359) yılında tamamlandığı düşünülebilecek olan eserde müellifin diğer eserlerine yapılmış herhangi bir atıf bulunmaz. Ayrıca dönemin ilim tarihine ilişkin bilgiler içeren eser Râî el-Endelüsî, İbnü'l-Ezrak el-Gırnâtî, Ahmed b. Muhammed el-Makkarî gibi tarihçiler tarafından sıkça atıflarda bulunulan bir kaynak niteliğinde olup (*el-İfâdât ve'l-inşâdât*, neşredenin girişi, s. 63-70; M. Khalid Masud, *Shatibi's Philosophy*, s. 80) Muhammed Ebü'l-Ecfân tarafından tenkitli neşri yapılmıştır (Beyrut 1983, 1986, 1988). 5. *el-Mecâlis*. Buhârî'nin *el-Câmi'u's-sa-hih*'inin "Kitâbü'l-Büyû'u" üzerine yazılmış bir şerhtir (Ahmed Bâbâ et-Tinbüktî, s. 49; Mahlûf, I, 231; Ziriklî, I, 75). Şâtîbî kendi eserlerinde buna hiç atıfta bulunmadığı gibi eserin günümüze ulaştığına dair bir bilgi de bulunmamaktadır. 6. *Fetâvâ*. Kaynaklarda Şâtîbî'nin eserlerinden söz edilirken ayrıca fetvaları olduğu belirtilir (Ahmed Bâbâ et-Tinbüktî, s. 49; Mahlûf, I, 231). Bunlar muhtemelen yazılı olarak verilmiş fetvalar olup kitaplarıyla birlikte sonraki nesillere aktarılmış ve başta Venşerîsi'nin *el-Mi'yârü'l-mu'rib*'i olmak üzere Endülüslü ve Kuzey Afrikalı âlimlerce daha sonraki asırlarda kaleme alınan fetva ve nevâzil kitapları içerisine girmiştir (*el-Mi'yârü'l-mu'rib*'de yer alan fetvalarının listesi için bk. Venşerîsi, XIII, 398). Muhammed Ebü'l-Ecfân, Şâtîbî'ye ait altmış fetvayı derleyip *Fetâvâ'l-İmâm eş-Şâtîbî* adıyla yayımlamıştır (Tunus 1405/1984, 1406/1985).

Şâtîbî, *el-Makâşidü's-şâfiye*'den önce Arap dili ve grameri hakkında *Uşûlü'l-'Arabîyye* (*el-Uşûl*) ve *el-İttifâk fi 'ilmi'l-iştikâk* (*Kitâbü'l-İştikâk*) adlı iki eser daha yazmıştır. *el-Makâşidü's-şâfiye*'de zaman zaman daha geniş bilgi için atıfta bulunduğu bu eserler (meselâ bk. *el-Makâşidü's-şâfiye*, I, 499; II, 162; IV, 387, 494; VI, 279, 428; VIII, 96, 241; ayrıca bk. X, 323, 324) henüz kendisi hayattayken kaybolmuştur (Ahmed Bâbâ et-Tinbüktî, s. 49). Ayrıca *el-İfâdât ve'l-inşâdât*'ta (s. 166) bir başka şiir derlemesine daha atıfta bulunur. Leiden Üniversitesi kütüphanesinde söz edilmekte ve öğrencisi Lisânüddin İbnü'l-Hatîb tarafından istinsah edildiği belirtilmekte, bir başka yerde de bu risâleye *Urcûze fi't-tib* adıyla atıfta bulunmaktadır (Voorhoeve, s. 438, 501).

Şâtîbî'nin tıp ilmiyle ilgilendiğine dair herhangi bir bilgiye rastlanmadığı gibi İbnü'l-Hatîb de onun öğrencisi değildir. Söz konusu risâle dönemin önde gelen tıp âlimlerinden Lisânüddin İbnü'l-Hatîb'in *el-Urcûze fi't-tib* adlı eseri olmalıdır (Abdullah Muhammed el-Amrânî, II, 369; krş. M. Khalid Masud, *Shatibi's Philosophy*, s. 79).

BİBLİYOGRAFYA :

İbrâhim b. Mûsâ eş-Şâtîbî, *Fetâvâ* (nşr. M. Ebü'l-Ecfân), Beyrut 1405/1985, s. 120-122, 189-214, ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 47-48, 94-96; a.mlf., *el-İfâdât ve'l-inşâdât* (nşr. M. Ebü'l-Ecfân), Beyrut 1406/1986, s. 107, 152-153, 166, ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 63-70; a.mlf., *el-İ'tisâm* (nşr. Muhammed b. Abdurrahman eş-Şukayr), Demmâm 1429/2008, I, 19-31, 43, 149-172, 337-370; II, 260-280; a.mlf., *el-Makâşidü's-şâfiye fi şerhi'l-Hulâşati'l-kâfiye* (nşr. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymîn v.dğr.), Mekke 1428/2007, I, 499; II, 162; IV, 387, 494; VI, 279, 428; VIII, 96, 241; X, 323, 324; ayrıca bk. yayıncının takdimi, I, s. e-v; ayrıca bk. neşredenin girişi, I, 11-12, 17-18, 22; a.mlf., *el-Muvâfakât*, II, 69-95; Burhâneddin İbn Ferhûn, *ed-Dibâcû'l-müzheb* (nşr. Me'mûn b. Muhyiddin el-Cennân), Beyrut 1417/1996, s. 109; Mücârî, *Bernâmec* (nşr. M. Ebü'l-Ecfân), Beyrut 1982, s. 116-122; Venşerîsi, *el-Mi'yârü'l-mu'rib* (nşr. M. Haccî), Beyrut 1401-1403/1981-83, I, 278, 327-328; VI, 327, 364-396; XI, 103-104, 112-117, 131-141; XII, 42; XIII, 398; Ahmed Bâbâ et-Tinbüktî, *Neylû'l-İbtihâc* (nşr. Abdülhamîd Abdullah el-Herâme), Trablus 1408/1989, s. 48-52, 113, 358, 447, 492; Makkarî, *Nefhu't-tib*, V, 194, 355; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûr*, I, 231; Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 75; Haccî, *el-Fikrû's-sâmi*, II, 247-249; P. Voorhoeve, *Codices Manuscripti VII: Handlist of Arabic Manuscripts in the Library of The University of Leiden and Other Collections in the Netherlands*, The Hague 1980, s. 438, 501; Abdülhay el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, II, 683; Abdullah Muhammed el-Amrânî, "et-Tibbî'l-Endelüsî: Nazariyyâtüh ve tatbikâtüh", *el-Ebhâs ve a'mâlû'l-mu'temeri'l-âlemi's-sânî 'anî't-tıbbi'l-İslâmî*, Küveyt 1402/1982, II, 369; Ahmed Ömer Ebû Hacer, *et-Tefsîrû'l-ilmi li'l-Kur'an fi'l-mizân*, Beyrut 1991, s. 265-266, 275-297, 304; Ahmed er-Reysûnî, *Nazariyyetü'l-makâşid 'inde'l-İmâm eş-Şâtîbî*, Beyrut 1412/1992, s. 97-114; Hammâdî Ubeydî, *eş-Şâtîbî ve makâşidü's-şer'a*, Beyrut 1412/1992, s. 87-88; M. Khalid Masud, *Shatibi's Philosophy of Islamic Law*, Islamabad 1995, s. 41-48, 69-82, 83, 86, 89-90, 93-95, 109, 240-246; a.mlf., *İslâm Hukuk Teorisi* (trc. Muharrem Kiliç), İstanbul 1997, s. 83; M. Fâzil İbn Âşûr, *A'lâmü'l-fikr ve erkânü'n-nehda bi'l-Magribi'l-'Arabî*, Tunus 2000, s. 107-115, 131-132; Ali Hakan Çavuşoğlu, *Irak Mâlikî Ekolü* (doktora tezi, 2004), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 96; Burhan Baltacı, *Şâtîbî'nin Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi* (doktora tezi, 2005), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 43-51, 120-135; Abdülmecid Türkî, "eş-Şâtîbî ve'l-ictihâdât-t-teşri' el-mu'âşır", *el-İctihâd*, III/8, Beyrut 1990, s. 237-255; Maribel Fierro, "al-Şâtîbî, Abû İshâk", *El²* (İng.), IX, 364-365; Mehmet Özdemir, "Gırnata", *DA*, XIV, 54-56; Ertuğrul Boyunkalın, "Makâşidü's-şer'a", a.e., XXVII, 424; M. Ebü'l-Ecfân, "eş-Şâtîbî, Ebû İshâk İbrâhim b. Mûsâ", *Mv.ACI*, XIV, 60-64.

